

ДИНАМІКА НОМІНАТИВНИХ ЗАСОБІВ У ВЕРХОВИНСЬКІЙ ГОВІРЦІ СЕРЕДНЬОЗАКАРПАТСЬКОГО ГОВОРУ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Г. Ф. Кінаш

*Національний педагогічний університет ім'я М. П. Драгоманова,
м. Київ, Україна*

Науковий керівник О. В. Куц, канд. філол. наук, доцент

Динамічні й статичні процеси розвитку системи мови – це якісні репрезентанти кристалізації одиниць номінування. Нерозривність статико-динамічної характеристики мовної системи описано у працях Є. Карпіловської, Л. Михайленко, Н. Сніжко та інш.

Мова як система передбачає виокремлення у своєму складі ієрархічно організованих одиниць нижчого порядку. До таких одиниць-підсистем належить лексико-семантична група. Незважаючи на широкий спектр наукових розвідок, спрямованих на дослідження ЛСГ у літературній мові та у говіркових структурах, наприклад, у працях Г. Козачук «Контактування літературно-нормативної і діалектної систем української мови», М. Корзонюка «Матеріали до словника західнополіських говірок» та інших, мало дослідженою є динаміка номінативних засобів у південно-західних діалектах.

Сучасні говори Закарпаття зберігають велику кількість ознак, які не властиві іншим говорам української мови, отже, на цій підставі виокреслюється потреба у їх ґрунтовному вивченні й дескрипції. У системному зрізі найпоказовіші динамічні результати репрезентує верховинська говірка середньозакарпатського говору південно-західного наріччя. Це передусім зумовлено бінарним статусом функціонування говірки: вона була найменш закритою для внутрішньомовних проникнень і водночас – найбільш відкритою до зовнішніх інтерлінгвальних запозичень. Верховинська говірка хоча й належить до системи говірок архаїчної формації, але містить порівняно нові словоформи, зумовлені геолокацією та екстралінгвальними чинниками.

Мета розвідки – описувати та характеризувати актуальний рівень функціонування лексико-семантичних груп номенів верховинської говірки середньозакарпатського говору південно-західного наріччя, якими нині послуговуються її носії.

Серед пластів лексико-семантичних груп, що функціують в усному мовленні носіїв верховинської говірки, виокремлюємо такі: **1) лексеми на позначення елементів одягу, видів взуття та прикрас** (*крася* – капелюх, *платина* – верхня хустка, *молодиця* – нижня хустка, *вельон* – вуаль, *жеб* – кишень), верхня до пояса частина (*бунда* – куртка, *уйош* – піджак, *реклик* – чоловіча безрукавка, *кабат* – піджак, *камазолька* – жіноча безрукавка, *лайбик* – дитяча безрукавка, *гати* – штани, *ногавиці* – підштанки тонкі, *надраги* – підштанки товсті, *юпка* – спідниця, *віган* – сукня, *довганя* – довга спідниця, *пілка* – коротке наспідничне полотно, *капці* – шкарпетки вовняні, *штрімфлі* – шкарпетки звичайні, *пацьорки* – намисто, *драбінка* – плетене намисто, *чипиць* – чільце, *машилик* – краватка, *богрийда* – бутоньєрка, *когутки* – сережки, *гачкованя* – мереживо), види взуття (*бокони* (*богани*)) – грубе взуття, *бочкору* – грубе взуття, *чизми* – чоботи, *постоли* – гумове взуття, *топанки* – дороге шкіряне взуття, *лапті* – очеретяне взуття); **2) лексеми на позначення сільськогосподарського реманенту** (*мотыка* – сапа, *гафа* – великий молот, *гарічка* – засув, *гаршів* – лопата, *тычка* – палиця для квасолі, *острывы* – палиця для сіна, *валів* – виколоте зсередини дерево, *шпор* – піч, *лампош* – світильник, *лавор* – велика миска, *парна* – подушка); **3) лексеми на позначення складових елементів велико- та малогабаритних об'єктів побутової сфери** (*лада* – будівельна ємність, *бота* – ціпок, *цібзирь* – блискавка, *гомбиця* – гудзик, *левч* – кріплення воза, *бага* – тютюн, *балта* – сокира, *тиглазів* – праска, *біцигли* – велосипед, *блудир* – засув нижній, *шуберт* – засув верхній, *бокору* – рукоятка сокири, *вальки* – глиняні жмутки, *візур* – вікно, *вошолув* – праска, *куча* – стара хата, *покровиць* – хідник, *поплан* – покривало, *райбачка* – пристосування для ручного прання, *ройты* – мереживо з ниток, *табла* – металева поверхня печі, *талпа* – підошва, *тепица* – деко, *шпінка* – шпилька, *бовт* – магазин, *балта* – сокира, *бамбет* – диван, *бесаги* – сумка, *вилах* – старе простирадло, *гарадичі* – сходи, *телета* – міра об'єму (1200 г), *деца* – склянка на 100 г, *дзьобачка* – виделка, *дяглів* – велика терка, *канта* – ємність для води, *карбач* – батіг, *клайбас* – олівець, *клипач* – молоток, *кліть* – клітка, *лобда* – м'яч); **4) лексеми на позначення характеристики людей за віковими, соціальними, професійними, гендерними ознаками** (*бавіля* – доглядачка, *бабрачка* – лінива жінка, *гентиш* – різник, *бігарь* – спритний чоловік, *біроу* – староста, *бітанга* – правопорушник, *бітлярь* – правопорушник, *бітярка* – правопорушниця, *бокораиш* – лісоруб, *босорканя* – відьма, *босоркун* – відьмак, *брихач* – брехун, *спузарь* – заступник вівчаря, *дітвак* – дитина, *удовиця* – удова, *варахоба* – неспокійна дитина, *воняк* – безхатко, *уйко* – дядько за материною лінією, *уйна* – тітка за материною лінією, *стрый* – дядько за батьковою лінією, *стрыйна* – тітка за батьковою лінією, *копыл* – нагуляна дитина, *газдыня* – господиня, *газда* – господар, *ворожіля* – ворожка, *квич* – крикун, *няньо* – батько, *сарака* – нещасний, *фатюв* – друг, *фраір* – велике цабе чоловічого роду, *пчоларь* – бортник, *рембош* – пласка, *розумак* – невиправданого розуму чоловік, *розумачка* – невиправданого розуму жінка, *сліпак* – незрячий, *файта* – гурт, *хворяк* – нездоровий, *цімбор* – друг, *шовгор* – брат дружини, *шовгориня* – дружина брата дружини, *відданиця* – молода незаміжня дівчина, *говдош* – каліка, *чилянник* – чоловік, *чилядь* – люди, *гудак* – музикант, *нанашко* – хресний, *нанашка* – хресна, *фіня* – хрещеник, *фіна* – хресна, *отиць* – батько); **5) лексеми на позначення об'єктів і предметів живої й неживої природи** (*мачка* – киця, *мацур* – кіт, *мачата* – кошенята, *мінька* – киця, *мыцка* – киця, *богар* – оводи,

го́га – муха, *болотя́* – болото, *у́ши* – воші, *га́ба* – скеля у річці, *га́вяз* – розторопша, *кусіко́ник* – саранча, *ота́ва* – суха трава); **6)** лексеми кулінарной сфери (*бограч* – перша м'ясна страва, *ба́нош* – кукурудзяна каша на сметані, *кі́флік* – смаколик, *шовдарь* – шмат вудженого м'яса, *ба́ник* – калач пісний, *алдомаш* – могорич, *дзяма* – перша м'ясна страва, *пасу́лі* – квасоля, *по́ливка* – перша м'ясна страва, *ропа́* – підсолена вода, *брынза* – сир, *бу́лі* – картопля, *кру́мплі* – картопля, *рі́па* – картопля, *бу́ркут* – мінеральна вода, *солони́на* – сало, *тинги́риця* – кукурудза, *мили́й* – кукурудза, *тока́н* – кукурудзяна каша на воді, *шойт* – м'ясна холодна закуска); **7)** абстрактні лексеми (*брі́хні* – побрехеньки, *ва́дня* – сварки, *вичі́рня* – вечірне богослужіння, *гали́ба* – біда, *фі́гли* – жарти, *глотá* – скупчення, *Га́ндж* – брак, *за́парі* – зашпори, *загу́ра* – зажура, *гу́та* – ?, *дрыго́та* – мороз поза шкірою). У групі абстрактних лексем виокремлено номен «гута», перше лексичне значення якого втрачено. Однак, є припущення, що лексичне значення відсилало мовця до специфічних тотемних, а пізніше, – релігійних вірувань. Номен в усному мовленні перебуває на периферії, позаяк у мовленні молодшого покоління не зафіксований, а у мовленні старшого покоління вживається у складі фразеологічної одиниці «*А гу́та бы се побіла!*»; **8)** лексеми-локативи (*ва́рош* – місто, *зарі́нок* – безліса місцевість, *ха́йца* – густий ліс, *ку́т* – різкий поворот угору, *зві́р* – обрив, *ро́вінь* – прирічна територія, *ди́бря* – неролазні хащі, *га́ть* – безвіддя, *гряда́* – мілководдя, *за́рва* – темний обрив, *ца́рок* – загорода, *шани́ц* – вибалок, *дры́вітня* – місце зберігання дров, *сі́нянік* – скирта, *са́лаш* – вівчарня, *коли́ба* – хата вівчарів); лексеми на позначення мистецьких та культових об'єктів (*тру́мбета* – трембіта, *дры́мба* – губний музичний інструмент, *наві́за* – тканинна ікона, *гусело́чки* – гуслі); **9)** лексем на позначення частин тіла (*ла́ба* – нога, *перст* – палець, *килю́х* – живіт, *пысла́к* – рот, *гу́зиця* – сідниці).

Динамічні процеси актуалізують такі способи зміни лексичного складу: збільшення кількісного складу лексико-семантичної групи за рахунок ретрансляції лексеми зі споріднених та неспоріднених мов: прямого та опосередкованого запозичення зі слов'янських мов: національного походження: *крыса́ня*, *молоди́ця*, *довга́ня*, *пі́лка*, *нога́виці*, *болотя́*; полонізми: *пся*, *псюк*, *бе́ка*; сербського походження: *посто́лы*, *кугу́т*, *сліпа́к*, *блы́ха*, *бры́ла*; хорватського походження: *камазо́лька*, *лай́бик*, *гарнічо́вка*, *поросні́ця*, *я́фины*, *по́тя*; чехізми: *ре́клик*, *ка́бат*, *па́пірка*, *брында́с*, *кри́жма*; болгарського походження: *уши*, *ка́ча*, *кота́*, *ку́ря*, *марга*, *балита́*; російського походження: *плати́на*, *топа́нky*, *ла́пті*, *ю́пка*; прямого та опосередкованого запозичення із неслов'янських мов: гунгаризми: *кре́мзлик*, *кинди́риця*, *у́йош*, *гу́ня*, *га́ті*, *надра́ги*, *мили́й*, *тока́н*, *шойт*, *бограч*, *ба́нош*, *кі́флік*, *шовдарь*, *ба́ник*, *богрийда́*, *бочко́ры*, *чі́жмы*; румунізми: *бунда*, *бокóнчі* (*бога́нчі*), *штрі́мфлі*, *ве́рвычка*, *ма́чка*, *ма́цур*, *ма́чата*, *мі́нька*, *мы́цка*, *ко́ко*, *паради́чка*; германізми: *вельон*, *ві́ган*, *маши́лик*, *шва́блик*, *шкату́лька*, *тинги́риця*, *алдомаш*, *бога́р*, *го́га*, *шпор*; тюркізми: *жеб*, *жебело́вка*; прямої мотивації (*кри́жма* ← хрест, *посто́лы* ← стопа, *топа́нky* ← стопа, *ла́пті* ← лаба, *ці́бзирь* ← прикривати, *левч* ← кріпити, *ба́га* ← куриво, *ба́лта* ← бити, *моты́ка* ← вибирати, *шпор* ← ошпарювати, *хы́жа* ← спати, *горня́* ← наливати, *гри́бінь* ← чесати, *го́нчик* ← садити, *гы́рча* ← горіти, *джерга́* ← вкривати, *ковби́ця* ← бити, *рисилі́в* ← дрібнити, *ка́нта* ← наливати); вторинного номінування (*пацьо́рки* ← дрібні квіти, *бабра́чка* ← тривала робота, *варахо́ба* ← багато плакати, *воня́к* ← погано пахнути, *ко́пыл* ← нерідня, *квич* м голосний крик, *сара́ка* ← побита доля, *ка́цірь* ← пронизливий крик, *гойка́ло* ← гор-

танний крик, *зукан* ← спустився із гір, *дикарь* ← від людей); метонімічного перенесення (*драбінка* ← драбина, *лавор* ← глибина, *бавіля* ← доглядати за дітьми, *гєнтиш* ← різати, *бігарь* ← біганина, *біроу* ← староста, *бо́тош*, *біта́нга*, *бітярь*, *бітярка* ← удари, *бо́кораиш* ← плотина, *босорка́ня*, *босорку́н* ← вариво, *бриха́ч* ← слово, *бо́хтер* ← багато роботи, *бринзяны́к* ← той, хто любить їсти бринзу, *віча́рь* ← вівці, *спу́зарь* ← попіл, згарище, *бри́хні* ← неправдивий осуд, *вадня́* ← сильна сварка, *вичі́рня* ← прихожани на пізній Службі, *Гали́ба* ← велика проблема).

Зменшення кількісного складу лексико-семантичної групи відбувається за рахунок десемантизації одиниць (*гачко́ваня*, *біці́гли*, *во́шпор*, *га́мор*, *шутир*, *спила́чка*, *цига́р*, *ціді́ло*, *чаплóвы*, *чуфла́тка*); заступання й взаємонакладання одиниць (*га́мор* = *га́фа* = *кувалда*, *бо́та* = *копа́ч*, *бло́дир* = *шуберт*, *бу́лі* = *кру́млі* = *рі́па* = *ро́кот*); історичної втрати об'єкта номінування (*ла́мпоиш*, *па́рна*, *тиглазі́в*, *ва́льки*, *візур*, *вошолу́в*, *вошолі́*, *коно́вка*, *по́план*, *райба́чка*, *та́лна*, *бо́кор*, *ца́йгер*, *та́шка*, *тиганя́*, *оболок*).

Отже, лексична система, на противагу граматичній, зазнає регулярних, активних та результативних динамічних змін. Сучасний стан функціонування проаналізованих **340** номінативних засобів на позначення реалій у верховинській говірці середньозакарпатського говору південно-західного наріччя української мови, активований такими динамічними процесами у структурі мови: збільшення кількісного складу ЛСГ за рахунок ретрансляції лексеми зі споріднених та неспоріднених мов, зокрема прямого та опосередкованого запозичення зі слов'янської мови (37 лексем); прямого та опосередкованого запозичення із неслов'янських мов (52 лексеми); прямої мотивації (120 лексем); уторинного номінування (42 лексеми), метонімічного перенесення (30 лексем); переосмислення семантики (22 лексеми). Причинами зменшення кількісного складу є процеси десемантизації одиниць (10 лексем); заступання й взаємонакладання одиниць (11 лексем); історичної втрати об'єкта номінування (16 лексем).